

ԱՐԳԵՆՏԻՆԱՅԻ ԵՎ ԲՐԱԶԻԼԻԱՅԻ ՀԱՅ ՄԱՄՈՒԼ

Բանալի բառեր՝ Արգենտինայի և Բրազիլիայի հայ համայնքներ, հայ մամուլ, Արգենտինայի և Բրազիլիայի հայ մամուլ, սփյուռքահայ տպագիր-մշակութային ժառանգություն:

Keywords: Armenian communities of Argentina and Brazil, Armenian press, Armenian press of Argentina and Brazil, printed and cultural heritage of the Armenian diaspora.

Սույն հոդվածի նպատակն է լուսաբանել ու արժևորել Արգենտինայի և Բրազիլիայի հայ մամուլը, այդ մամուլի դերն ու առաքելությունն արգենտինահայ և բրազիլահայ համայնքների կյանքում, արժարժված թեմաները և հարակից այլ հարցեր: Հպանցիկ պատմական անդրադարձ է կատարվել նաև նշյալ երկրների հայ համայնքներին:

Հոդվածում առաջադրված խնդիրներն են արգենտինահայ ու բրազիլահայ մամուլի ազգապահպան դերի և նշանակության կարևորումը հայոց ինքնության, լեզվի, մշակույթի և պատմության, ինչպես նաև այդ համայնքների ու Մայր հայրենիքի միջև առնչությունների ու փոխգործակցության տեսանկյունից:

Հայոց պարբերական մամուլը արտացոլում է հայ ժողովրդի պատմական ուղին [Հայ պարբերական մամուլի մատենագիտություն: Համահավաք ցանկ, 1970, 5]: Հայոց պարբերական մամուլը սկզբնավորվել է 18-րդ դարի վերջին Հնդկաստանում: 1794-1796 թթ. Մադրաս քաղաքում լույս է տեսել հայ անդրանիկ պարբերականը՝ «Ազդարար» ամսաթերթը, խմբագիրն էր քահանա Հարություն Շմավոնյանը [Հայոց պարբերական մամուլ: Լիակատար ցուցակ հայ լրագրության սկզբից մինչև մեր օրերը, 1934, 18-19]: Տարածվել է ավելի հեռավոր վայրեր՝ Նոր Նախիջևան, Էջմիածին և այլն: Այնուհետև հայերեն պարբերականներ են լույս տեսել Իտալիայում, Թուրքիայում, Ռուսաստանում, ԱՄՆ-ում, Անգլիայում, Իրանում, Հունաստանում, Մերձավոր Արևելքում, Ֆրանսիայում և այլուր [Հայ պարբերական մամուլի մատենագիտություն: Համահավաք ցանկ: 1970, 5]:

Հայ սփյուռք. Արգենտինայի և Բրազիլիայի հայ համայնքները

Դարերի ընթացքում հայերի, ինչպես և այլ ժողովուրդների արտագաղթը հայրենիքից պայմանավորված է եղել երեք հիմնական գործոններով՝ տնտեսական, կրոնական և քաղաքական, որոնք ինքնուրույն պետականության բացակայության պայմաններում մշտապես ուղեկցվել են օտարազգի իշխանությունների կողմից իրականացվող բռնաճնշումներով և հալածանքներով [Հայ սփյուռք հանրագիտարան, 2003, 7]:

Արգենտինահայ համայնքը սկսել է ձևավորվել XX դ. սկզբին՝ Ադանայում (Կիլիկիա) թուրքական իշխանությունների կողմից 1909 թ. կազմակերպած ջարդերից հետո:

1914 թ. Արգենտինայում բնակվել է շուրջ 2 հազար հայ: Համայնքը համալրվել է 1922-1930 թթ. Կիլիկիայից և Իզմիրից գաղթած հայերով: 1942-1943 թթ. հայերի թիվը Արգենտինայում կազմել է 19 հազար:

Հայեր են բնակվում Բուենոս Այրեսում, Կորդովայում (Կորդոբա), Մար դել Պլատայում, Ռոսարիոյում [Նույն տեղում, 102]: Արգենտինահայ համայնքում գործում են նաև հայկական եկեղեցիներ՝ Բուենոս Այրեսի Ս. Հակոբ եկեղեցին, Ս. Գևորգ եկեղեցին, Վարագա Ս.Խաչ եկեղեցին, Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ առաջնորդանիստ եկեղեցին, Կորդովայի Ս. Գևորգ եկեղեցին [Նույն տեղում, 101-103]:

Եկեղեցիներին կից ստեղծվել են մեկօրյա, ապա՝ ամենօրյա դպրոցներ: Նշենք Արծրունի ազգային վարժարանը, Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ կրթական հաստատությունը, Խրիմյան կրթական հիմնարկությունը, Մխիթարյան վարժարանը, Պահչեճյան ազգային վարժարանը, Վիսենտե Լոպեսի ազգային վարժարանը, Արմենիո-Արգենտինա վարժարանը, Մարի Մանուկյան կրթական հաստատությունը [Նույն տեղում, 103]:

Արգենտինահայության ազգային կյանքը կազմակերպում են քաղաքական, բարեգործական, հայրենակցական, մշակութային, երիտասարդական-մարզական բազմաթիվ կազմակերպություններ: Նշենք մի քանիսը՝ Հայկական բարեգործական ընդհանուր միությունը, «Շարժում» մշակութային միությունը, Հաճրնի հայրենակցական միությունը, Այնթապի հայրենակցական միությունը, Մարաշի հայրենակցական միությունը, «Արմենիա» երիտասարդական միությունը [Նույն տեղում, 104-105]:

Արգենտինահայ համայնքում զարգացած են գիտությունը, մշակույթը, գրականությունը, թատրոնը և երաժշտությունը: Հայտնի է «Ժորժ Սարգիսյան» թատերախումբը, «Կոմիտաս», «Արաքս», «Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ», «Շնորհալի» երգչախմբերը, «Գայանե», «Նաիրի» և «Մասիս» պարախմբերը [Նույն տեղում, 106-109]:

Հայերը Բրազիլիայում սկսել են հաստատվել XIX դ. 2-րդ կեսին: Հայերի ավելի ստվար խմբեր (հիմնականում՝ Կիլիկիայից բռնագաղթվածներ) եկել են 1920-ական թթ. և բնակություն հաստատել առավելապես Սան Պաուլո քաղաքում և շրջակա քաղաքներում (Օզասկո, Պրեզիդենտե Ալտինո): Հայեր են ապրում Ռիո դե Ժանեյրոյում, մայրաքաղաք Բրազիլիայում: Երկրի տարբեր նահանգներում (Պարանա, Սեարա, Բահիա, Մատու Գրոսու, Մինաս Ժերաիս, Սանտա Կատարինա) [Նույն տեղում, 118-119]:

Գործում են հայկական չորս եկեղեցիներ՝ Սան Պաուլոյի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ հայ կաթոլիկ եկեղեցին, Սան Պաուլոյի Ս. Գևորգ եկեղեցին, Սան Պաուլոյի հայ ավետարանական եկեղեցին, Օզասկոյի Ս. Հովհաննես Մկրտիչ եկեղեցին, Դուրյան, Փառեն և Ռեզինա Պազարյան ազգային ամենօրյա վարժարանները, գործել են մեկօրյա դպրոցներ, հայտնի են Կիլիկիա, Նուբարյան, Սահակ-Մեսրոպյան վարժարանները, հայկական ծերանոց, «Արարատ» հիվանդանոցը [Նույն տեղում, 119-121]:

Բրազիլահայ համայնքում զարգացած են նաև գիտությունը, մշակույթը: Ստեղծվել են «Արմենիա», «Գուսան» երգչախմբերը, գործում են «Սայաթ-Նովա», «Էրեբունի» երգչախմբերը, պարախմբեր, թատերախմբեր և այլն [Նույն տեղում, 122]:

Բրազիլահայ համայնքի ազգային կյանքը կազմակերպող գլխավոր մարմինը Կենտրոնական վարչական խորհուրդն է [Նույն տեղում, 121]:

1915-1917 թթ. գործել է Հայոց Կարմիր Խաչ Շնչերությունը, որին հաջորդել է Հայ Բարեգործական Միությունը (1917-1921) [Հայ գաղթաշխարհի պատմություն: Միջնադարից մինչև 1920-ական թթ., 2013, երրորդ հատոր, 313]:

Արգենտինայի և Բրազիլիայի հայ համայնքները մեծ հեղինակություն են վայելում և համարվում են տվյալ երկրների ամենալավ կազմակերպված, ամենահարուստ ազգային փոքրամասնություններից: Սույն համայնքները նպաստում են նաև տվյալ երկրների և Հայաստանի Հանրապետության միջև հարաբերությունների զարգացմանը:

Արգենտինայի հայ մամուլը

Արգենտինայում հրատարակվել են շուրջ 100 անուն պարբերականներ: Առաջին հայերեն պարբերականը «Արժենթինյան մամուլ» շաբաթաթերթն է, որը լույս է տեսել 1923-1924 թթ.:

«Արարատ» ամսագիրը լույս է տեսել 1943-1947 թթ., Բուենոս Այրեսում՝ հայերեն, իսպաներեն: Տպագրել է ուսումնասիրություններ, էսսեներ, գրական նյութեր, մշակութային լուրեր, իսպաներեն հավելվածում՝ հիմնականում հայագիտական կարևոր երկերի թարգմանություններ, հայ բանաստեղծության նմուշներ:

«Արմենիա» լույս է տեսնում 1931 թ.-ից, Բուենոս Այրեսում, 1954-1989 թթ.-ին՝ օրաթերթ, 1989 թ.-ից՝ շաբաթաթերթ՝ հայերեն, իսպաներեն: Լուսաբանում է արգենտինահայ գաղութի հա-

սարակական-քաղաքական կյանքը, տպագրում միջազգային լուրեր, գրական նյութեր, տեղեկություններ Հայաստանից:

«Հայ Կեդրոն» ամսագիրը լույս է տեսել 1932-1970 թթ.-ին, Բուենոս Այրեսում հայերեն: Հրատարակել է կրոնաքաղաքական, մշակութային նյութեր: Հրատարակել է գաղութի պատմության մասին նյութեր: 1997թ.-ին սկսել է վերահրատարակվել՝ հիմնականում իսպաներեն:

«Մարաշ» պարբերականը լույս է տեսել 1954-1966 թթ.-ին, Բուենոս Այրեսում՝ հայերեն, իսպաներեն, տպագրել է աշխարհում ցրված մարաշցիների հետ կապված տեղեկություններ:

«Նոր Հաճըն»՝ եռամսյա թերթ (երկար ժամանակ եղել է ամսաթերթ): Լույս է տեսնում 1933 թ.-ից, Բուենոս Այրեսում՝ հայերեն, իսպաներեն: Տպագրում է Հաճընի պատմությանը և սովորություններին վերաբերող նյութեր, Արգենտինայում և այլ գաղթավայրերում ապրող հաճընցիների մասին լուրեր, Հայաստանի Նոր Հաճըն ավանին նվիրված լրատվություններ:

«Շարժում» շաբաթաթերթը լույս է տեսել 1937-1991 թթ.-ին, Բուենոս Այրեսում՝ հայերեն, իսպաներեն: Լուսաբանել է հայկական և միջազգային հասարակական-քաղաքական կյանքը, տվել Հայաստանի, սփյուռքի և համայնքի մասին լուրեր, առանձին բաժնում զետեղել մշակույթին վերաբերող հոդվածներ:

«Շիրակ» շաբաթաթերթը լույս է տեսել 1929-1936 թթ.-ին, Բուենոս Այրեսում: Տպագրել է լուրեր Խորհրդային Հայաստանի վերաբերյալ, լուսաբանել միջազգային քաղաքական կյանքը:

«Մարտարապատ» շաբաթաթերթը լույս է տեսնում 1975 թ.-ից, Բուենոս Այրեսում՝ հայերեն, իսպաներեն: Հրատարակում է Հայաստանի, սփյուռքի և գաղութի վերաբերյալ լուրեր, մշակութային նյութեր, լուսաբանում հայկական կյանքը:

«Սևան» շաբաթաթերթը լույս է տեսել 1961-1990 թթ.-ին, Բուենոս Այրեսում՝ հայերեն, իսպաներեն: Հրատարակել է Հայաստանի վերաբերյալ լուրեր, անդրադարձել միջազգային և լատինաամերիկյան քաղաքական իրադարձություններին [Հայ սփյուռք հանրագիտարան 2003, 109-110]:

Բրազիլիայի հայ մամուլը

Բրազիլիայում տարբեր տարիների լույս են տեսել շուրջ 15 անուն հայերեն պարբերականներ, որոնք կարճատև կյանք են ունեցել: Առաջին տպագիր պարբերականը Հնչակյան ուսանողական միության պաշտոնաթերթ «Կայծ» ազգային, գրական, գեղարվեստական ամսագիրն է: Լույս է տեսել 1933-1937 թթ., Սան Պաուլոյում, խմբագիր՝ Ե. Կարմրակ (Երվանդ Մխիթարյան):

Հետագա տարիներին հրատարակվել են «Վերելք» (1946-1947 թթ.), որը տպագրվել է երկու լեզվով՝ հայերեն և պորտուգալերեն, օրինակ՝ հոդվածներ սփյուռքահայության, Հայաստանի մասին և այլն, «Հայաստան» (1965-1967 թթ.), «Հայաստանի ձայն» (1947-1950 թթ.), «Միփան» (1983-1987 թթ.), «Նոր Անի», (հայերեն, պորտուգալերեն) «Տրիբունա Արմենիա» (պորտուգալերեն) պարբերականները: Լույս է տեսնում նաև «Իրիս» («Ծիածան») պարբերականը (հայերեն և պորտուգալերեն), որը տպագրել է նյութեր հայ գրականության, պատմության, մշակույթի, սպորտի վերաբերյալ: «Մասիս», «Լրատու» (հայերեն, պորտուգալերեն) պարբերականները: 1995 թ.-ից սկսել է վերահրատարակվել բրազիլահայ թեմի «Միփան» երկամսյա պաշտոնաթերթը (հայերեն, պորտուգալերեն, տպագրել է հոդվածներ՝ ազգային-եկեղեցական ներքին կյանքի, համայնքում կատարված կարևոր իրադարձությունների մասին և այլն [Հայ գրատպություն և գրքարվեստ: Հանրագիտարան, 2015, 225]:

Այժմ ներկայացնենք վերոնշյալ երկրներում տպագրված հայ մամուլից որոշ արժեքավոր նյութեր և հոդվածներ:

«Նոր Հաճըն» թերթի բացառիկ համարում (Բուենոս Այրես, 1963 թ.) տպագրված են Միլվա Կապուտիկյանի հեղինակած «Հանճարի ծնունդը» վերնագրով հոդվածը, Պարույր Սևակի հեղինակած «Թրի դեմ՝ գրիչ: Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդեան 1600 ամեակը» վերնագրով հոդվածը՝ նվիրված Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդյան 1600 ամյակին: Նույն համարում տպագրված է նաև Վ. Մելիքսեթյանի հեղինակած «Զեյթուն հարիւր տարի առաջ» վերնագրով հոդվածը. (1862 թվականին Զեյթունի պաշարման, զեյթունցիների հաղթանակների վերաբերյալ):

«Նոր Հաճըն» թերթում (Բուենոս Այրես, 1990թ., երրորդ համար) տպագրված է «Ստորագրուեցավ գործակցութեան պաշտօնական համաձայնագիր մը Պուենոս Այրեսի եւ Երեւանի պետական համալսարաններուն միջեւ» վերնագրով հոդվածը:

«Հայ կեդրոն» ամսագրում (Բուենոս Այրես, 1966 թ., համար 10-11-12) տպագրված է «Նօթեր հայ մանրանկարչութեան մասին» վերնագրով հոդվածը:

«Սարտարապատ» շաբաթաթերթում (Բուենոս Այրես, 2015 թ., համար 1789) տպագրված է Տէր Առնակ քահանայ Յարութիւնեանի հեղինակած «Սուրբ Գրիգոր Նարեկացու «Մատենան Ողբերգութեան» աղօթագրքի շուրջ» վերնագրով հոդվածը [Ակնարկ]:

«Սիփան» պաշտոնաթերթում (Սան Պաուլո, 2004 թ., համար 43) տպագրված է «Էջմիածնի գանձեր 17 դարերու հայ քրիստոնէութիւն ցուցահանդէսին առիթով» վերնագրով հոդվածը (Սան Պաուլոյի պետական պատկերասրահում կազմակերպած ցուցահանդէսում Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հոգևոր գանձերից ութսուն նմուշներ ցուցադրվելու վերաբերյալ):

«Սիփան» պաշտոնաթերթում (Սան Պաուլո, 2004 թ., համար 43) տպագրված է Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին հայրապետական անդրանիկ այցելութիւնը պրագիլահայ թեմին եւ համայնքին 4-10 մայիս 2004» վերնագրով հոդվածը:

«Սիփան» պաշտոնաթերթում (Սան Պաուլո, 2001 թ., համար 36) տպագրված է «Ուխտագնացութիւն դէպի Հայաստան եւ Սուրբ Էջմիածին» վերնագրով հոդվածը (2001 թվականին Հայաստանում քրիստոնէութիւնը պետական կրօն հռչակելու 1.700-ամյակի առիթով Սան Պաուլոյից ուխտավորական խմբի՝ Հայաստան ժամանելու վերաբերյալ):

«Սիփան» պաշտոնաթերթում (Սան Պաուլո, 2003 թ., համար 42) տպագրված է «Հանդիսութիւն՝ նուիրուած Արամ Խաչատրյանի 100-ամեակին» վերնագրով հոդվածը [Հայաստանի ազգային գրադարանի կայքի «Հայ մամուլ» շտեմարան]:

SUMMARY

Thus, we touched upon the Armenian communities of Argentina and Brazil, the Armenian press, as well as the Armenian press of Argentina and Brazil.

Under the dictates of historical and political circumstances, Armenians also settled in Brazil and Argentina. They have created their respective community structures, published the Armenian press, etc. This press touches on various issues: community life, Homeland-Diaspora relations, etc. The coverage of the problems of the Armenian press in general is of great relevance.

The Armenian press of Argentina and Brazil is also developing activities in the Armenian communities to preserve the Armenian identity, especially among the younger generation, contributes to the preservation of the Armenian language, traditions and customs.

The “Armenian Press” database on the website of the National Library of Armenia contains bibliographic data of the Armenian periodicals of Argentina and Brazil in serial numbers. There is a link “read online” where digital copies of periodicals are available.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Հայ գաղթաշխարհի պատմություն: Միջնադարից մինչև 1920-ական թթ., Երևան, Պատմության ինստիտուտ, 2013, Երրորդ հատոր, 372 էջ:
2. Հայ գրատպություն և գրքարվեստ: Հանրագիտարան: ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիա, Երևան, Հայկական հանրագիտարան հրատ., 2015, 1120 էջ:
3. Հայ պարբերական մամուլի մատենագիտություն (1794-1967): Համահավաք ցանկ: ՀՍՍՀ Կուլտուրայի մինիստրություն, ՀՍՍՀ Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրապետական գրադարանի կոմպլեկտավորման բաժին / Կազմ.՝ Ա. Կիրակոսյան Երևան, ա. հ., 1970, 621 էջ, [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <https://is.gd/2Xq2IC>, 24.11.2022:
4. Հայոց պարբերական մամուլը: Լիակատար ցուցակ հայ լրագրության սկզբից մինչև մեր օրերը (1794-1934) // Կազմ.՝ Գ. Լևոնյան, Յերեվան, Երևան, հրատարակչություն Մելքոնյան ֆոնդ, 1934, 264 էջ, [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <https://is.gd/honmhv>, 24.11.2022:

5. Հայ սփյուռք հանրագիտարան // Խմբ. հանձնաժողով՝ Հ. Այվազյան և ուրիշ., Երևան, Հայկական հանրագիտարան, 2003, 731 էջ, [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <https://is.gd/BNYfjV>, 24.11.2022:
6. Հայաստանի ազգային գրադարանի կայքի «Հայ մամուլ» շտեմարան [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <http://tert.nla.am/archive/NLA%20TERT/Azdak1927/1927/1.pdf>, 24.11.2022: